

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ СТРАХОВОГО ЗАХИСТУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті розглянуто визначення категорії "страховий захист" різних авторів. Розкрито економічний зміст даної категорії через функції які вона виконує в економіці країни в цілому та для господарюючих суб'єктів зокрема.

Determination of category "insurance defense" of different authors is observed in this article. It is revealed the economical content of this category through the functions that it executes in country economic total and for economic agent in particular.

Страховий захист є одним з найважливіших елементів ринкової економіки, складовою фінансових, виробничих відносин, що дозволяє відшкодувати матеріальні втрати в разі настання несприятливих подій. Соціально – економічні умови в Україні потребують якісно нових підходів до збереження матеріальних цінностей, життя, здоров'я та працездатності громадян, які є об'єктом різних видів страхування, необхідності відтворення природних ресурсів і покращення екологічної ситуації. Ці умови вимагають від системи страхування запровадження нових видів страхових послуг, створення конкурентного середовища функціонування страхових компаній, формування розвиненого страхового ринку.

Однак сьогодні в Україні страхування перебуває в стадії розвитку, а його становлення супроводжується проблемами нормативного, правового, організаційно-методичного та інформаційно-аналітичного характеру й недосконалої контрольованості здійснення страхових операцій. Чинне законодавство не створює достатньо правових підстав для цивілізованого розвитку страхування в Україні. Бракує наукових та методологічних розробок щодо ефективного здійснення страхування та відкритості діяльності страхових компаній, у зв'язку з чим діюча система страхування та не надає достатніх гарантій соціальної захищеності населення, тому фінансові ресурси використовуються неефективно, а в окремих випадках обслуговують інтереси окремих осіб.

Питання розвитку страхування отримали достатню серйозну розробку в західній науковій літературі, в документах Міжнародної організації праці та Європейського співтовариства, також великий вклад внесли видатні економісти як Г.Аерон, Т.Катлер, Р.Клейн, Т. Мармор, Д.Машау, П.Мутон, Ф.Скидмор, П.Феррара та інші. Окремі аспекти теоретико-методологічного обґрунтування сутності страхування розглянули у своїх працях такі західні фахівці: В.Берг, А.Вагнер, Дж.Глаубер, С.Маккі, А.Манес, К.Маркс, П.Мюллер, П.Самуельсон, П.Шиміковський.

За радянських часів проблеми страхування викладено в наукових працях М.В.Аглая, В.С.Афанасєва, В.А.Ачаркяна, А.М.Бабича, М.А.Галицької, П.Ф.Іпатова, Є.Н.Сгорова, Б.М.Сабанти, М.Л.Седової, Г.В.Чернової та інших авторів. Ці дослідження носили у більшості випадків характер коментарів до державного соціального законодавства, або зводилися до критики західних моделей соціального забезпечення.

Для розуміння особливостей функціонування сучасної системи страхування важливе значення мають праці науковців України, зокрема В.Д.Базилевича, К.С.Базилевич, О.І.Барановського, О.Д.Василика, В.М.Гейця, М.С.Клапкова, П.А.Лайка, О.В.Ніколаєнка, С.С.Осадця, Р.В.Пікус, В.М.Фурмана, А.А.Чухна, С.І.Юрія, О.І. Ястремського, а також Росії – І.Г.Іванової, Є.Т.Коголовської, Л.І.Рейтмана, Г.М.Тагієва, а також інших країн Гейнца Брауна, Вітольда Варкалло, Алана Віллетта, Вольф-Рудігера Гейльмана, Ельмара Гельтенса, Ярослава Дангеля, Айрана Нікбахта, Джоржа Сороса, Юргена Страубе, Єугеніуша Строїнського, Йогана Тетенсена, Єжі Хандшке, Роберта Швєблера.

У той же час слід зазначити, що й до цього часу, є багато проблем, пов'язаних із створенням організаційно-правової системи захисту підприємницької діяльності та соціального захисту населення, які потребують теоретичного дослідження та практичного впровадження.

Будучи необхідною умовою розвитку та стабільності держави, страхування стає невід'ємною її функцією, що дозволяє завдяки компенсаційним виплатам мінімізувати економічні збитки. Через страхування як вид діяльності виконується широке коло суспільно-корисних функцій. Перш за все, в рамках економіко-фінансових відносин воно є одним із засобів формування (накопичення) грошових ресурсів, одним із найбільш стабільних джерел довгострокових інвестицій в економіку держави; постає важливим елементом фінансової системи держави, вилучаючи з обігу надлишкову грошову масу, справляючи тим самим антиінфляційний вплив; оптимізує формування платіжного балансу держави; звільняє бюджет від частини видатків при настанні аварій та катастроф різного походження, що стабілізує фінанси держави.

З огляду на доволі ризиковане функціонування будь-якого підприємства і не менш ризиковане проживання кожної людини існує нагальна потреба попереджувати й відшкодувати збитки, що їх завдають ризиковані обставини. Без цього неможливо забезпечувати безперервність процесу виробництва матеріальних благ, підтримувати належний рівень життя людей. Відносини, що складаються в суспільстві з цього приводу, мають об'єктивний характер і у своїй сукупності формують зміст економічної категорії "страховий захист".

Сучасна наука "страховий захист" розглядає як економічну категорію. Наприклад, М.М. Александрова зазначає, що матеріальним втіленням економічної категорії страхового захисту є страховий фонд, який являє собою сукупність виділених та зарезервованих запасів матеріальних благ, призначених для здійснення страхового захисту (не тільки компенсації, а й подолання наслідків реалізації страхового ризику), і може виступати як у натуральній, так і грошовій формах [1].

Каспіна Т.І. вважає, що "страховий захист – це свідомо потреба фізичних та юридичних осіб у створенні спеціальних страхових фондів для відновлення майна, здоров'я, працездатності та особистих доходів як самих учасників створення даних фондів, так і третіх осіб" [3].

Сутність страхового захисту полягає в нагромадженні й витрачанні грошових та інших ресурсів для здійснення заходів з попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування пов'язаних із ними втрат [6].

Страховий захист – це: [7]

1) економічна категорія, що відображає сукупність розподільних і перерозподільних відносин, пов'язаних із подоланням або відшкодуванням втрат, завданих суспільному виробництву та життєвому рівню населення стихійними лихами й іншими надзвичайними подіями. Ці відносини зумовлюють об'єктивну необхідність формування страхового фонду суспільства;

2) сукупність перерозподільних відносин щодо подолання і відшкодування збитків, а також надання матеріа-

льної допомоги громадянам під час втрати чи пошкодження конкретних матеріальних об'єктів або втрат у сімейних доходах населення у зв'язку з втратою здоров'я та іншими подіями (наприклад, страховий захист сільськогосподарського виробництва, урожаю сільськогосподарських культур, майна, життя і здоров'я громадян).

При традиційному підході до визначення категорії "страховий захист" можна виокремити чотири класифікаційні елементи страхового захисту в залежності від наступних критеріїв:

1. страховий ризик, для подолання наслідків якого створюються страхові резервні фонди (класифікація буде утворюватися відповідно до класифікації ризиків);
2. захищені майнові інтереси:
 - a. майнові інтереси юридичних осіб:

- інтереси, пов'язані із володінням, розпорядженням та користуванням майном;
 - інтереси, пов'язані із цивільною відповідальністю;
 - інтереси, пов'язані із джерелами прибутку.
- b. Майнові інтереси фізичних осіб:
 - Інтереси, пов'язані із збереженням та забезпеченням життя, здоров'я та працездатністю;
 - інтереси, пов'язані із володінням, розпорядженням та користуванням майном;
 - інтереси, пов'язані із цивільною відповідальністю.
3. ступінь централізації страхового резервного фонду (рис.1);
 4. спосіб організації страхового захисту:
 - a. самострахування;
 - b. державні гарантії та забезпечення;
 - c. страхування.

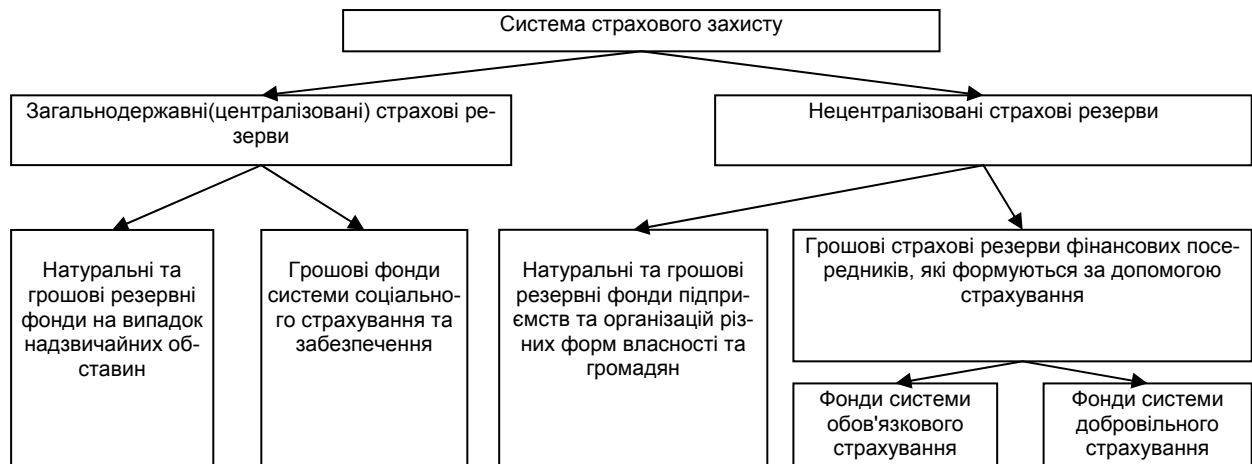

Рис.1. Система страхового захисту

Страховий захист являється невід'ємним елементом будь-якої економіки, рівень та темпи розвитку якого залежать від таких характеристик економіки як:

- ✓ ВВП на душу населення (визначає обсяг засобів, які перерозподіляються через дану систему);
- ✓ Переважаюча форма власності (визначає характер відносин по страховому захисту – ринкові чи адміністративні);
- ✓ Ступінь державного регулювання економіки (визначає переважаючий спосіб перерозподілу засобів в системі – обов'язковий чи добровільний);

Економічний зміст категорії "страховий захист" необхідно розглядати через призму функцій, які вона виконує.

В літературі, яка розглядає питання передавання ризику, можна зустріти наступні функції страхування на рівні індивідуального виробництва:

- Ризикова – перерозподіл внесків дійсно потерпілим.
 - Попереджувальна – превентивні заходи.
 - Заощаджувальна.
 - Заощаджувально-накопичувальна.
 - Контрольна.
 - Інвестиційна.
 - Полегшення фінансування.
 - Можливість концентрації на не страхових ризиках
- Крім того, виокремлюють функції страхування на рівні всього господарства:(5, стр.5):
1. Забезпечення неперервності виробництва.
 2. Звільнення держави від додаткових фінансових витрат.
 3. Стимулювання НТП.
 4. Захист інтересів потерпілих осіб в системі цивільної відповідальності.

Даний список функцій враховує всі можливі напрямки, на які здійснює вплив страховий захист. Але це не значить, що будь-яка форма страхового захисту виконує всі вище перераховані функції. Правильніше необхідно говорити про функції окремого виду чи типу страхового захисту, так як вони виконують свої функції виходячи із цілей їх набуття. Наприклад, традиційне страхування майна від вогню не може виконувати заощаджувальну функцію.

Загальною для всіх форм страхового захисту є тільки контрольна функція, як невід'ємна частина будь-якої фінансової категорії. Вона полягає в тому, що фінанси пов'язані із рухом вартості сукупного продукту, що виражена в грошовій формі, володіють властивістю кількісно виражати виробничий процес загалом та окремі його етапи через фінансові ресурси та фонди. За допомогою цього дана функція спроможна постійно "сигналізувати" про те, як відбувається неперервність виробничого процесу.

Отже, страховий захист може виконувати множину функцій в економіці, але його істинна роль в економіці залежить від того, які форми страхового захисту в ній розвинуті.

Сутність страхового захисту полягає в нагромадженні й витрачання грошових та інших ресурсів для здійснення заходів з попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування пов'язаних з ними втрат. Для того щоб система заходів з попередження, подолання і відшкодування втрат була реально можливою, необхідно частину валового продукту спрямовувати на створення страхового фонду суспільства. Зауважимо, що сукупний фонд страхового захисту не має зведеного планового чи звітнього оформлення, котре характеризувало б його величину. Не

існує й спеціального органу управління цим фондом. До фонду страхового захисту належать централізовані натуральні та грошові резерви держави, децентралізовані фонди (у частині, що використовується на покриття шкоди, завданої стихійними та іншими непередбаченими подіями, – самострахування), а також фонди, створені методом страхування. У межах цих форм страхового захисту може існувати багато видів фондів цільового призначення. Розмір і структура фондів, що використовуються з метою страхового захисту юридичних і фізичних осіб, залежать від багатьох чинників. Насамперед це теоретичні концепції формування фонду; стан розвитку економіки, співвідношення між формами власності, методи залучення коштів для реалізації соціальних програм, традиції населення, міжнародні відносини тощо. [2]

В Україні за рахунок централізованих фондів і досі фінансуються витрати, пов'язані з запобіганням і ліквідацією повеней, зсувів, аварій на шахтах і т. ін. Держава, де доки не розвинені інші форми захисту власності, змушена покривати зі свого бюджету витрати на відновлення пошкоджених чи знищених стихією або через збіг несприятливих обставин підприємств, доріг та інших об'єктів як виробничого, так і соціального призначення. Страховому захисту досить довго значною мірою сприяв державний позичковий фонд. Особливо характерним це було для сільського господарства та інших галузей, підприємства яких отримували великі суми кредиту під сезонний розрив між витратами виробництва і доходами. На випадок різкого зниження виходу продукції через природні аномалії та з інших причин, не залежних від господарства, підприємствам надавалися тривалі (до 12 років) відстрочки у сплаті позик. Нерідко наприкінці відстрочки борги списувалися за рахунок бюджету. Такий режим використання позик частково спричиняв до заміщення ними потреби у страхуванні. Покладання на кредит не властивих йому функцій призвело до ігнорування основних принципів кредиту: цільового призначення, матеріального забезпечення, терміновості і платності за користування. Зрештою кредит втрачав свої стимулюючі властивості. Майже кожне міністерство чи відомство на випадок непередбачених обставин мало у своєму розпорядженні фонди фінансової підтримки підлеглих їм державних підприємств. Такі фонди створювалися шляхом відрахувань від прибутків підприємств. За рахунок відомчих фондів могла надаватися тимчасова фінансова допомога на поповнення нестачі оборотних засобів, що виникала, як правило, з не залежних від позичальника причин. Часто допомога надавалася на безповоротних засадах. Проте надання такої допомоги не регулювалося чіткими нормами. Тому нерідко кошти йшли на покриття й таких збитків, які зумовлювалися безгосподарністю у виробничих формуваннях, помилковими рішеннями вищестоящих організацій. Централізовані кошти держави, а також фонди відомств становили в сукупності переважну частину ресурсів, що спрямовувалися на страховий захист. Водночас із розширенням прав підприємств зростали можливості самострахування, для чого створювалися внутрішні натуральні та грошові резерви. Такі фонди дозволяють покривати шкоду, завдану дрібними ризиками. Перевага самострахування полягає в тому, що воно дає змогу оперативно вирішити питання відшкодування невеликих збитків. Крім того, не потрібно платити на сторону страхові премії. А вони передбачають витрати не лише на відшкодування збитків, заподіяних стихійним лихом чи нещасним випадком, а й спрямовуються на покриття всіх витрат з утримання офісу на формування прибутку страховика. Доходи від

тимчасового інвестування вільних коштів цих резервів також залишаються юридичній чи фізичній особі, що організовує самострахування. Така особа завжди безпосередньо зацікавлена вжити заходів щодо зниження ризиків. До того ж витрати із власних (внутрішніх) резервів безпосередньо не залежать від наслідків ризиків на інших підприємствах. Проте зазначені переваги децентралізованої форми нагромадження і використання резервних коштів виявляються лише в певних межах. Адаже при самострахуванні практично немає розподілу наслідків ризику. Один великий (а нерідко і середній) ризик може призвести до необхідності ліквідувати підприємство. Самострахування вимагає відволікання значних ресурсів до резервів. Крім того, кошти цих фондів не зосереджуються на окремому рахунку в банку. Вони перебувають у господарському обороті і на момент, коли постане реальна потреба використати їх за цільовим призначенням, можуть бути в неліквідній формі.

Отже, можливості забезпечення страхового захисту за рахунок перелічених щойно джерел дуже обмежені. Це означає, що більше навантаження має надалі припадати на фонди, створені методом страхування.

Страховий захист як економічна категорія характерна для всіх суспільно-економічних формацій. Він пов'язаний з вічною категорією випадку, із ризикованим характером суспільного виробництва, із дією протиріччя між суспільним виробництвом і руйнівними силами природи. Хоча суспільство в міру розвитку продуктивних сил використовує досягнення науки і техніки для попередження впливу стихії на виробництво матеріальних благ або локалізації цього впливу, проте непереборні стихійні сили, пожежі, вибухи, транспортні та дорожні катастрофи, хвороби і смерть людей у працездатному віці, а також інші надзвичайні події завдають збитків народному господарству і життєвому рівню людей. Суспільство не може допустити порушення безперерйності виробництва, оскільки це торкається його життєвих інтересів. Тому ці об'єктивні фактори неминуче породжують відносини між людьми, пов'язані з необхідністю відшкодування завданих збитків, які у сукупності становлять економічну категорію страхового захисту суспільного виробництва.

Відповідно до вимог цієї економічної категорії здійснення необхідних заходів стає можливим тільки шляхом відокремлення частини утвореного суспільством сукупного суспільного продукту і раніше створеного національного багатства для формування страхового фонду. Тим самим економічна категорія страхового захисту матеріально втілюється в страховому фонді, що являє собою сукупність різноманітних цільових страхових натуральних запасів і грошових страхових фондів.

Формування цільових страхових фондів можливе як у процесі розподілу, так і перерозподілу матеріальних благ і фінансових ресурсів. Одним із перерозподільних методів формування страхового фонду є метод страхування, при якому страховий фонд створюється за допомогою фіксованих грошових внесків учасників страхування і використовується за строго цільовим призначенням і тільки серед платників внесків.

Найхарактернішою, специфічною для даної економічної категорії є ознака надзвичайності, що відображає, з одного боку, наявність певного ризику, тобто можливості настання страхового випадку та його руйнівних наслідків, а з іншого боку – об'єктивну необхідність відшкодування завданих надзвичайних збитків, тобто захисних заходів людини від зазначених наслідків випадкових подій. Поняття ризику пов'язується з усвідомленням небезпеки, загрози, ненадійності, невизначеності, непевності, випадковості, збитку.

В ринкових умовах система страхового захисту знаходиться в постійному розвитку для підвищення ефективності. Критеріями ефективності є досягнення захисту від більшої кількості ризику з меншими витратами ресурсів. Така наука, як ризик-менеджмент може розглядатися як сукупність методів оптимізації страхового захисту певного об'єкта.

1. Александрова М.М. Страхування: НМК. – К.:ЦУЛ, 2002. – 208с. Базилевич В.Д. Страхування. – 2. К. Знання-Прес, 2008р. – 1019с. 3. Каслина Т.И. Бухгалтерский учет в страховых организациях. – М.: "СОМИНТЭК", 2005. – с. 231. 4. Машина Н.И. Экономический риск та методи його вимірювання. – К. -2003. – 215 с. 5. Основы страховой деятельности: Учебник / Отв. ред. проф. Т.А.Федорова. – М.: Издательство БЕК, 2003. – 776 с. 6. Страхування: Підручник / Кер. авт. кол. і наук. ред. С.С.Осадець. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2002. – 559 с. 7. Управління зовнішньо-економічною діяльністю: Навч. посібник: 2-ге вид., випр. і доп. / За заг. ред. А. І. Кредісова. – К.: ВІРА-Р, 2002. – 552 с.

Надійшла до редколегії 11.03.10

Я.І. Легка, асп.

ДЖЕРЕЛА ВИНИКНЕННЯ НОВИХ ВИДІВ ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ

В даній статті розглянута класифікація фінансових ризиків за джерелами виникнення. За допомогою різних підходів визначена сутність та різниця в розумінні окремих фінансових ризиків. Закладено підвалини нової теорії ризиків, яка буде відповідати сучасним умовам розвитку фінансових ринків.

In this article we are essence the classification of financial risks by sources of arises. We are using different approaches the essence and the difference in understanding of certain financial risks. Founded the grounds for a new theory of risk, which could be in terms of modern financial markets.

Після початку в 2007 році кризи в США, яку за своїми обсягами порівнюють з Великою депресією 40-их років, відбулися значні корективи на глобальному фінансовому ринку. Перш за все змінилось ставлення до ризику. Глобальний характер кризових явищ продемонстрував, як один за іншим фінансові ринки світу терпіли крах. Відбулось рекордне падіння всіх можливих показників: від макроекономічних показників країн (рекордно високий рівень інфляції та безробіття, рекордне відношення ВВП до боргу, рекордне зниження ЦБ країн облікових ставок та ін..) до фінансових показників окремих компаній. Після США криза захопила країни Євросоюзу (особливо Ісландія та країни PIGS), країни пострадянського простору, арабські країни (особливо ОАЕ), азіатські країни (особливо Китай) та ін.. Події на глобальних ринках останніх років залишаються більше всього схожі на інфекцію. Існуючі фінансові моделі продемонстрували свою нездатність при застосуванні їх в кризових умовах. На нашу думку за останні три роки відбулась значна зміна економічного середовища. Закони, на базі яких раніше існувала глобальна система, потребують нового наукового погляду. Тому постає проблема формування нової парадигми, яка б дозволяла локалізувати "гарячі точки" на фінансових ринках. Необхідний новий погляд на теорію ризиків, особливо на ризики, які носять фундаментальний характер.

Серед вчених, які у різні проміжки часу досліджували основи теорії фінансів, теорії ризиків, ефективних ринків, циклічності можна виділити наступних: Найт Ф., Сміт А., Ерроу К., Мертон Р., Шоулз М., Акерлоф Д., Сміт В., Шарп В., Марковиц Г., Кондратьєв Н., Гросс Д., Спенс М. та ін..

Метою даної статті є визначити види фінансових ризиків за джерелами виникнення, з'ясувати їх сутність, місце в загальній ієрархії ризиків. А також створити теоретичні підвалини для усвідомлення та виокремлення нових видів ризиків.

Економічна наукова еліта залишається песимістично налаштованою до майбутнього економіки Америки. За допомогою підтримки влади під час кризи фінансовий сектор США прийшов до норми, однак реальна економіка продовжує змагатись з безробіттям, а також збитковими фінансовими звітами компаній. В цей же час на іншій півкулі в 2010 році розгорнулись драматичні події навколо проблем зі Грецією. В наслідок яких взагалі постало питання про існування самої держави ЄС. Єврозона вперше з моменту свого створення зіткнулась з подібного рівня кризою, яка стала фундаментальною перешкодою для подальшого ефективного функціонування об'єднання. Європейська Рада мініст-

рів була змушена пообіцяти мільярди євро країнам ЄС, які перебували у важкому фінансовому стані[1]. Саме зазначена вище ситуація з економікою країн характеризує на практиці так званий системний ризик. Який зараз, на нашу думку, має найбільшу вагу при прийнятті рішення стосовно будь-якої інвестиції.

Переш за все, при розгляді даного виду ризику, необхідно звернути увагу на те, що науковці пострадянського простору часто плутають або ототожнюють системний ризик з систематичним та з ризиком країни. Як і на думку західних вчених, ми вважаємо, що більш глобальний характер несе саме поняття "системний ризик". Так на думку Дж. Кауфман та Ж. Дваєр системний ризик (systemic risk) – це фінансовий ризик, який пов'язаний з колапсом всієї фінансової системи та всього ринку, на відміну від ризику, який стосується будь-якого індивідуально суб'єкту або складових частин системи[3]. Т. Даула вважає, що системний ризик може бути визначений, як фінансова нестабільність системи, яка може бути катастрофічною, викликана або посилюється відповідними подіями на фінансових ринках[4].

Якщо ж розглядати несистемний ризик (non-systemic risk), то тут можна казати по-перше, про специфічність для конкретного ринкового суб'єкту або групи суб'єктів та диверсифікованість. Необхідно зауважити взаємозв'язок системного ризику та несистемного в контексті діяльності окремого суб'єкту господарювання. Так, на нашу думку, частковий або повний набір системних ризиків може бути визначен як масова генерація несистемних ризиків ринкових одиниць. Тобто ризики, які виникають під час діяльності окремого суб'єкту господарювання, в кінцевому рахунку можуть створити системний ризик. Але тут необхідно зауважити, що ключовим фактором стане, значний за масштабами вплив окремого суб'єкту господарювання на весь ринок в цілому. Прикладом може бути крах Lehman Brothers в 2008 році, який визвав відгуки по всій фінансовій системі та економіці. Рівень його інтеграції в економіку США призвів до ефекту доміно в банківському сектору країни, коли почали банкрутувати інші банки один за одним[5].

На наш погляд, ключовими словами у визначенні системного ризику є колапс системи, або блискавична, різка, катастрофічна зміна середовища в середині системи. Тому, використовуючи підхід від зворотнього, несистемний ризик нам бачиться як такий, що може бути повністю передбаченим завчасно, повністю усуненим, оказувати поступовий та меншої дії вплив, не мати катастрофічних наслідків для всієї системи.